

Elżbieta Sternal

Przekraczanie granic w edukacji : wyjście z marginalizacji dorosłych

humanistica 21 1, 255-279

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Elżbieta Sternal

Przekraczanie granic w edukacji – wyjście z marginalizacji dorosłych

*Edukacja to najpotężniejsza
broń, jakiej możesz użyć, żeby
zmienić świat.*

Nelson Mandela

Abstract

Crossing the Borders in Education as a Way out of Marginalization of the Adults

The multiplication of various dimensions of social life favours the development of the processes of marginalization concerning both: a person and social groups. This phenomenon has a close connection with adult education, which, according to Tadeusz Kowalak is the key to weaken and finally, to eliminate the phenomenon of marginalization of individuals and social groups (Kowalak: 1998, 206). The complexity of the phenomenon of marginalization makes it difficult to identify and examine the causes, effects and possible ways of this problem. The analysis of the relationship between education of the examined adults and marginalization gives us the possibility to explore the essence of this phenomenon at a school for adults, where the study was conducted. The concept given in the article is that adult education gives them the opportunity to marry their marginal groups and to function normally in society. The reference to the survey data does not serve as a basis for drawing conclusions for the whole population because the study was based on a group of 58 randomly selected students attending the school for adults. This study is representative for the institution in which it was carried out.

Key words: marginalisation, social exclusion, adult education

Abstrakt

Spiętrzenie się różnych wymiarów życia społecznego sprzyja rozwojowi procesów marginalizacji, zarówno osoby, jak i grupy społecznej. Ze zjawiskiem tym ścisły związek ma edukacja osób dorosłych, która jest kluczem do złagodzenia, a w efekcie do likwidacji zjawiska marginalizacji osób i grup społecznych. Złożoność zjawiska marginalizacji powoduje, że nie jest łatwo określić i zbadać przyczyny, skutki i możliwości wyjścia z tego problemu. Podjęta analiza zależności pomiędzy edukacją badanych osób dorosłych a marginalizacją społeczną pozwala poznać istotę tego zjawiska w szkole dla dorosłych, w której badanie zostało przeprowadzone. Podana w artykule koncepcja polega na tym, że edukacja dorosłych daje możliwości wyjścia ich za granice grupy marginalnej i normalnego funkcjonowania w społeczeństwie. Odwołanie się do sondażowych danych nie służy za podstawę do wyciągania wniosków na całą populację, ponieważ uczestnikami badania była 58 osobowa grupa losowo wybranych słuchaczy ze szkoły dla dorosłych. Badanie to jest reprezentatywne dla instytucji, w której zostało przeprowadzone.

Słowa kluczowe: marginalizacja, wykluczenie społeczne, edukacja dorosłych

Wstęp

W ostatnich latach zjawisko marginalizacji społecznej stało się jedną z ważnych kwestii społecznych, nie tylko w skali naszego kraju, ale i w skali całego świata. Dlatego marginalizację społeczną uczyniłam tematem niniejszego artykułu. Celem natomiast było poznanie głównych przyczyn mechanizmów, które uruchamiają proces marginalizacji i wykluczenia społecznego. Analizie poddano zależności między edukacją osób dorosłych, na przykładzie badanej szkoły dla dorosłych, a złożonym problemem marginalizacji i wykluczenia społecznego. Z uwagi na ograniczoną objętość artykułu zdefiniowano podstawowe pojęcia, takie jak: marginalizacja, wykluczenie społeczne, ubóstwo.

Następnie przedstawiono koncepcję trzech fal Alvina Tofflera, która uwidacznia, że człowiek jest najlepszą inwestycją, a wiedza i umiejętności dają mu możliwość funkcjonowania i rozwoju w społeczności. Podana w artykule koncepcja polega na tym, że edukacja dorosłych daje możliwości wyjścia ich za granice grupy marginalnej i normalnego funkcjonowania w społeczeństwie. Niniejszy artykuł ma charakter empiryczny. Na wybranej losowo grupie słuchaczy szkoły dla dorosłych w mieście liczących 18 tysięcy mieszkańców położonym w północnowschodniej części Mazowsza objęto badaniami ankietowymi sześćdziesięciu słuchaczy.

1. Marginalizacja, wykluczenie społeczne i ubóstwo w ujęciu definicyjnym

Jedną z podstawowych barier rozwoju człowieka dorosłego, postępu i integracji społecznej jest problem marginalizacji. Problematyka ta jest przedmiotem badań wielu reprezentantów nauk społecznych, socjologów, pedagogów społecznych, polityków społecznych, psychologów i ciągle są odkrywane nowe interesujące poznawczo zjawiska społeczne.

Marginalizacja jest zjawiskiem wielopłaszczyznowym, dlatego zdaniem Jerzego Kwaśniewskiego może być rozpatrywana jako „cecha stanu więzi, sytuacji i możliwości działania w dystrybucji dóbr, uczestnictwa w kulturze, sprawach publicznych, edukacji. Marginalizacja społeczna znajduje wyraz także w postawach, przekonaniach, w ocenie sytuacji życiowej, szans i możliwości efektywnego uczestnictwa w życiu społecznym” (Kwaśniewski: 2004, 62). Zatem jest to stan wykorzenia, nieuczestniczenia jednostek lub grup w instytucjonalnym porządku społecznym oraz procesy, które do owego stanu prowadzą (Kwaśniewski: 1997, 7-8). Z takiego ujęcia zjawiska nasuwa się następujący wniosek: marginalizacja wiąże się ściśle ze

społecznymi uwarunkowaniami startu życiowego, społecznego, kultur i zawodowego nie tylko dzieci i młodzieży, ale i osób dorosłych.

Z kolei Tadeusz Kowalak marginalizację społeczną definiuje jako, proces powstawania (wyłaniania się) pewnych (marginalnych) grup społecznych, a także wchodzenia (przeistaczania się w ludzi z marginesu społecznego) poszczególnych jednostek i grup na istniejący już (peryferyjny) margines społeczny (Kowalak: 1998, 134). Z tym pojęciem autor ściśle wiąże również pojęcie wykluczenia społecznego twierdząc, że marginalizacja i wykluczenie społeczne są to synonimy, ponieważ marginalizacja z języka angielskiego jest odpowiednikiem wykluczenia funkcjonującego w literaturze francuskiej. Wykluczenie definiuje jako niepodjęcie zwyczajowej i powszechnie akceptowanej drogi życiowej, lub wypadnięcia (Kowalak: 1998, 134).

Inaczej twierdzi Stanisław Kawula. Jego zdaniem marginalizacji nie należy utożsamiać z wykluczeniem społecznym, ponieważ jest łagodniejszą formą wykluczenia społecznego i oznacza zepchnięcie jednostki na margines społeczny, zaś wykluczenie to zepchnięcie jednostki poza społeczeństwo (Kawula: 2006). Zdaniem autora łatwiej jest powrócić do społeczeństwa po procesie marginalizacji, niż po wykluczeniu społecznym.

Definicję wykluczenia społecznego usystematyzowała Jolanta Grotowska-Leder, dzieląc je na analityczne, robocze i oficjalne.

Definicje analityczne istotę wykluczenia wyjaśniają bazując na dwóch podstawowych stanowiskach w tej kwestii.

Pierwsze stanowisko – partycypacyjne, akcentuje ograniczenie lub brak uczestnictwa jednostek i grup w ważnych sferach życia społecznego. Autorka wyróżnia trzy ważne obszary życia społecznego, w których uczestniczy człowiek:

- ekonomiczny – brak aktywności w procesie pracy i konsumpcji;
- polityczny – brak wpływu na podejmowanie decyzji politycznych;
- społeczny – brak kontaktów społecznych (rodzinnych, koleżeńskich, sąsiedzkich) oraz brak uczestnictwa w instytucjach oświatowych i kulturalnych.

Drugie stanowisko – dystrybucyjne, obejmuje definicje, które akcentują ograniczenie brak dostępu do ważnych społecznie zasobów i usług, głównie takich jak: dostęp do rynku pracy (do miejsc pracy i dochodów z pracy), do konsumpcji, do systemu edukacyjnego (wykształcenia), zabezpieczenia społecznego (świadczeń społecznych w tym socjalnych) i ochrony zdrowia (Grotowska-Leder: 2005, 29).

Definicje robocze operacjonalizacją termin wykluczenie społeczne na użytek prowadzonych badań, które współcześnie dotyczą głównie braku zatrudnienia, ponieważ dostęp do pracy jest jednym z podstawowych uprawnień człowieka (Grotowska-Leder: 2005, 31). Definicje oficjalne zawarte są w dokumentach funkcjonujących w sferze polityki społecznej. Obejmują nie tylko sferę polityki społecznej w Polsce, ale również w latach 90-tych XX wieku rozszerzone zostały o politykę społeczną Unii Europejskiej (Grotowska-Leder: 2005).

Wyjaśnienia wymaga również pojęcie ubóstwa, ponieważ zjawisko marginalizacji często łączone jest z faktem funkcjonowania jednostek i grup w sytuacji ubóstwa. Analizowane w kontekście marginalizacji łączy się z sytuacją niedostatku, deprivacji w wymiarze absolutnym bądź względnym, implikuje wystąpienie subiektywnych odczuć doświadczenia krzywdy, a w efekcie wycofania się z uczestnictwa w przestrzeni społecznej, swoistej marginalizacji (Radzewicz-Winnicki, Roter: 2004, 81-86).

Podobnie różnicuje zjawisko marginalizacji, wykluczenia społecznego i ubóstwa Stanisława Golinowska, twierdząc że ubóstwo w sensie materialnym jest raczej kategorią jednowymiarową, a marginalizacja i wykluczenie społeczne ukazują problemy w kilku wymiarach. Zdaniem autorki pojęcie ubóstwa przybliża się do pojęcia wykluczenia społecznego, jako że oba zjawiska bardzo często współwystępują ze sobą lub na siebie zachodzą (Golinowska: 2008, 116-117).

Ze wszystkich wyżej podanych definicji wynika, że zjawiska te to nie jest tylko fakt społeczny związany z warunkami, w których żyje jednostka lub grupa społeczna, ale również zgoda na funkcjonowanie w dotychczasowych warunkach, poddanie się wpływowi okoliczności, poddanie się presji otoczenia oraz rezygnacja z działań prowadzących do zmian i poprawy istniejącej sytuacji. Dlatego Tadeusz Pilch w edukacji dorosłych upatruje olbrzymie możliwości wyposażenia człowieka w skuteczne mechanizmy przewycięzania bezradności i osamotnienia, neutralizujące skutki procesów marginalizowania (Pilch: 2004, 62), a wręcz mówi, że: „(...) dziś bowiem nie urodzenie, a nawet w pewnym sensie nie posiadanie decyduje o położeniu społecznym człowieka. Dzisiaj prawdą najbardziej powszechną stała się reguła: jakie wykształcanie taki los” (Pilch: 2000, 18).

2. Koncepcja trzech fal cywilizacyjnych według Alvina Tofflera

Każda wspólnota ma swój własny model funkcjonowania i to zarówno społeczeństwa, jak i całej gospodarki. Alvin Toffler (1997) wyodrębnił trzy fale, odpowiadające etapom rozwoju społeczno-gospodarczego:

- pierwsza fala – społeczeństwo rolnicze,
- druga fala – społeczeństwo przemysłowe,

- trzecia fala – społeczeństwo informacyjne lub społeczeństwo wiedzy.

Pierwsza fala, zdaniem Alvina Tofflera rozpoczęła się około 10 tysięcy lat temu i wówczas podstawą tworzenia dochodu narodowego i źródłem utrzymania dla większości społeczeństwa była ziemia. Produkcja i konsumpcja tworzyły jedną zwartą całość, a gospodarka rynkowa funkcjonowała w minimalnym zakresie. Pod koniec XVII wieku Alvin Toffler wyróżnił drugą falę, która charakteryzowała się gwałtownym rozwojem przemysłu. Kapitał przemysłowy decydował o wielkości dochodu narodowego i był głównym źródłem utrzymania dla ludności. Produkcja i konsumpcja nie tworzyły już jednolitej całości, tylko rozdzielał jej prężnie działający rynek. Znaczenie usług polegało na usprawnieniu procesów rzeczowych, a edukacja przygotowywała głównie do wykonywania jednego zawodu. Pracownicy często posługiwali się raz zdobytą wiedzą przez całe życie.

Od 1989 roku autor wyróżnia trzecią falę, w której podstawą dochodu narodowego i źródłem utrzymania społeczeństwa stały się usługi, przetwarzanie informacji, oraz wiedza i jej kreatywne wykorzystanie. Stopniowo zaczęły zacierać się rozgraniczenia pomiędzy producentem a konsumentem. Dzięki nowym technologiom wiedza stała się najważniejszym czynnikiem produkcji, ponieważ pozwala tworzyć największe bogactwo, a człowiek wykształcony to taki, który nauczył się uczyć i kto przez całe swoje życie zgłębia tajniki wiedzy w formalnym i nieformalnym systemie szkolnictwa (Drucker: 1994). W ten sposób wykształcenie awansowało do rangi kapitału człowieka, w który warto inwestować, ponieważ w dużym stopniu decyduje o jakości życia i pozycji społecznej (Stolarczyk-Szewc: 2010, 138-142).

3. Społeczeństwo wiedzy: sukces czy porażka

Można uznać, że społeczeństwo i gospodarka oparta na wiedzy, z jednej strony, stawia wysokie wymagania współczesnemu człowiekowi, z drugiej zaś strony, często pozostawia jego samego ze swoimi problemami. Człowiek decyduje bardziej niż kiedyś o jakości swojego życia oraz pozycji społecznej, a gospodarka oparta na wiedzy to nie tylko postęp, ale także zacofanie. To nie tylko coraz większa obfitość dóbr i rozwój, ale także marginalizacja różnych grup społecznych czy zawodowych.

I tu rodzi się pytanie: dlaczego narasta proces marginalizacji społecznej?

Dlatego, że w społeczeństwie wiedzy jest niewielka ilość osób „wygranych”, skazanych na uczenie się przez całe życie, oraz rosnąca ilość osób „przegranych”, którzy nigdy nie mieli szans na znalezienie się w grupie „wygranych” lub dobrowolnie zrezygnowali z konieczności nabywania i podnoszenia swojej wiedzy. Zjawisko to potwierdzają prognozy Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju:

Dla tych, którzy mają pomyślne doświadczenia edukacyjne i którzy postrzegają siebie jako zdolnych, ciągle uczenie się jest wzbogacającym doświadczeniem, które wzmacnia poczucie kontroli nad własnym życiem i własnym otoczeniem. Jednakże dla tych, którzy są wykluczeni z tego procesu lub którzy wolą w nim nie uczestniczyć, upowszechnienie całożyciowego uczenia się może mieć jedynie efekt pogłębiającej się izolacji od świata *bogatyh w wiedzę*. Powoduje to konsekwencje ekonomiczne polegające na niepełnym wykorzystaniu ludzkiej możliwości i wzroście wydatków na pomoc socjalną, a także konsekwencje społeczne w postaci alienacji i podupadającej infrastruktury społecznej (OECD 1997).

W związku z powyższym osoba dorosła nienastawiona na rozwój i stałe nabywanie oraz doskonalenie swoich umiejętności zawodowych ma

trudności w sprostaniu nowym wymaganiom rynku pracy i wówczas może być wykluczona społecznie. Aktualnie wielu pracodawców ceni pracownika z zapałem do pracy i nauki oraz umiejętnościami przekwalifikowania się w razie potrzeby za sprawą coraz szybciej zmieniającej się wiedzy. Dlatego pracownik niezależnie od zajmowanego stanowiska i specjalności zawodowej powinien być otwarty na wyzwania i zmiany jakimi styka się we współczesnym świecie, a jeżeli tego nie jest w stanie zrobić lub robi to niechętnie, to może znaleźć się w grupie ludzi wykluczonych społecznie. Dbanie o własny rozwój, przekładany na nabywanie i podnoszenie kwalifikacji zawodowych to najlepszy sposób na planowanie i samodzielne decydowanie o rozwoju i własnej karierze zawodowej.

Badania przeprowadzone na osobach dorosłych w Polsce wykazały, że mimo ogólnego wzrostu poziomu aspiracji edukacyjnych polskiego społeczeństwa, problemem jest stosunek osób powyżej 40 roku życia oraz osób słabo wykształconych do podnoszenia własnych kwalifikacji. Stwarza to konieczność poszukiwania takich rozwiązań by wykształcenie nie zmieniło swojej funkcji edukacyjnej, a jednocześnie by nie różnicowało współczesnego społeczeństwa. Na podstawie badań przeprowadzonych przez Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości i Uniwersytet Jagielloński w 2012 r. w ramach III edycji projektu Bilans Kapitału Ludzkiego w dziale *Kształcenie przez całe życie* czytamy, że przede wszystkim osoby dobrze wykształcone, młode, mieszkające w dużych miastach podnosiły swoje kompetencje zawodowe. Aż 28% osób pracujących nigdy nie uczestniczyło w żadnych kursach i szkoleniach, zaś wśród niepracujących aż 52% informuje, że nie uczestniczyło w żadnych formach dokończania i doskonalenia zawodowego. Zdecydowanie najwyższy odsetek osób, które nigdy nie uczestniczyły w podnoszeniu swoich kwalifikacji,

odnotowany został wśród osób z wykształceniem gimnazjalnym lub niższym (59%).

4. Problematyka badawcza

Szukając potwierdzenia w wyżej podanych wypowiedziach we wrześniu 2016 r. przeprowadziłam badania na grupie słuchaczy szkoły dla dorosłych w Przasnyszu w województwie mazowieckim. W badaniu zastosowałam metodę sondażu diagnostycznego. Jest to metoda badań, której podstawową funkcją jest gromadzenie informacji za pomocą takich technik, jak: wywiad, ankiety i techniki statystyczne. Kwestionariusz ankiety uczyniłam narzędziem badawczym. Badaniem objęłam sześćdziesięciu słuchaczy spośród 102 wybranych losowo uczących się w szkole dla dorosłych. Kwestionariusz ankiety posłużył za potwierdzenie zadań ankietowych i pomógł przy formowaniu wniosków końcowych, dotyczących badań, którymi zostały objęte szkoły dla dorosłych. Po dokładnej weryfikacji zebranych ankiet do analizy wybrałam 58 wypełnionych prawidłowo. Problematyką badawczą uczyniłam zestaw pytań, na które w trakcie badań słuchacze udzielali odpowiedzi. Problemem głównym niniejszych badań jest:

Czy edukacja dorosłych przeciwdziała marginalizacji społecznej badanej grupy?

Z tak postawionego problemu głównego wynikają następujące problemy szczegółowe:

- 1) Jakie są przyczyny zepchnięcia osób dorosłych na margines społeczny w badanej grupie respondentów?
- 2) Jakie skutki niesie marginalizacja społeczna dla osób dorosłych?
- 3) Jakie są sposoby wyjścia z marginalizacji społecznej?
- 4) Jakie znaczenie ma uczestnictwo w edukacji dorosłych dla poczucia własnej wartości?
- 5) Czy wykształcenie uzyskane przez badane jednostki ma wartość na rynku pracy?

6) Czy edukacja dorosłych jest dostępna dla wszystkich?

Na podstawie literatury przedmiotu, danych statystycznych, obserwacji badanej zbiorowości i terenu sformułowałam następującą hipotezę główną.

Edukacja osób dorosłych zdecydowanie przeciwdziała marginalizacji społecznej.

Odpowiedzi znajdujące się w kwestionariuszach ankiet i wywiadu uczyniłam wskaźnikami do podjętych badań.

W celu uzyskania informacji, jakie cechy społeczno-indywidualne mają wpływ na uzyskanie odpowiedzi, w grupie badanych osób uwzględniono następujące zmienne: płeć, wiek i wykształcenie. W tabeli nr 1 pokazano strukturę wieku i płci słuchaczy szkół dla dorosłych, biorących udział w badaniu.

Tabela 1. Charakterystyka badanych osób dorosłych

Przedziały wiekowe	Badani słuchacze szkoły dla dorosłych							
	Kobiety			Mężczyźni			Razem	
	L.	%	% ogółu	L.	%	% ogółu	L.	%
18-25	18	50,00	31,03	10	45,45	17,24	28	48,28
26-35	9	25,00	15,51	8	36,36	13,79	17	29,31
36-40	7	19,44	12,06	3	13,63	5,17	10	17,24
powyżej 40	2	5,55	3,44	1	4,55	1,72	3	5,17
Ogółem	36	100	62,04	22	100	37,92	58	100

Źródło: badania własne

Na podstawie zebranych ankiet słuchaczy szkół dla dorosłych ustalono, że największą grupę spośród badanych to ludzie młodzi w przedziale wiekowym od 18 do 25 roku życia, z czego kobiety stanowiły 31,03% ogółu badanych, a mężczyźni 17,24% ogółu badanych. Najmniejszą grupę stanowili słuchacze powyżej 40 roku życia 5,17% ogółu z czego kobiety stanowiły 3,44% ogółu badanych, a mężczyźni zaledwie 1,72% ogółu badanych.

Przedmiotem badania było również wykształcenie słuchaczy szkół dla dorosłych (Patrz tabela nr 2).

Tabela 2. Wykształcenie słuchaczy szkoły dla dorosłych

Wykształcenie	Badani słuchacze szkoły dla dorosłych			
	Kobiety	Mężczyźni	Razem	
Gimnazjalne	12	7	19	32,75
Zasadnicze zawodowe	15	10	25	43,10
Średnie	9	5	14	24,13
Ogółem	36	22	58	100

Źródło: badania własne

Najwięcej badanych ukończyło zasadniczą szkołę zawodową łącznie 23 osoby, co stanowiło 43,10% ogółu słuchaczy, również znaczącą grupą badanych byli słuchacze z wykształceniem gimnazjalnym stanowili oni 32,75% ogółu, najmniejszą liczbę badanych stanowiły osoby, które posiadają wykształcenie średnie 24,13% ogółu respondentów.

5. Przyczyny marginalizacji osób dorosłych

Trudno jest jednoznacznie określić wszystkie przyczyny marginalizacji, ponieważ jest to zjawisko złożone i coraz częściej w nowoczesnym społeczeństwie pojawiają się nowe. Tadeusz Kowalik dzieli je na obiektywne i subiektywne. Przyczyny obiektywne to system społeczno-ekonomiczny, w jakim dane osoby i grupy żyją oraz działają, przepisy prawne czy zwyczaje, których muszą przestrzegać. Z kolei subiektywne przyczyny marginalizacji tworzą się w sferze psychiki człowieka i jako jej element znajdują wyraz w jego zachowaniu się (Kowalak: 1998, 155). Mogą być wynikiem naszych obaw przed nieznanym, ale mogą mieć i głębsze podłoże, jak np. proces globalizacji, który Grzegorz Witold Kołodko definiuje jako «historyczny proces liberalizacji i integracji dotychczas funkcjonujących w pewnej mierze w odosobnieniu rynków towarów, kapitału i siły roboczej w jeden rynek światowy» (Kołodko: 2003, 27).

To faktycznie spowodowało gwałtowny rozwój postępu technicznego i informatyzację całego życia człowieka. Te, wydaje się, pozytywne zmiany niosą ze sobą zamieranie tradycyjnych gałęzi wytwórczości, a w ślad za nimi utrata dotychczasowej pracy. Badani respondenci szkoły dla dorosłych w ankiecie w pytaniu nr 1 mieli do wyboru 8 przyczyn marginalizacji społecznej, z których wybierali trzy najważniejsze ich zdaniem (Patrz tabela nr 3).

Tabela 3. Przyczyny marginalizacji społecznej według badanych słuchaczy

Kategorie odpowiedzi	Badani słuchacze szkoły dla dorosłych							
	Kobiety			Mężczyźni			Razem	
	L.	%	% ogółu	L.	%	% ogółu	L.	%
Niski poziom wykształcenia	24	22,22	13,80	18	27,27	10,34	42	24,14
Kwalifikacje niezgodne z potrzebami rynku pracy	19	17,60	10,92	17	25,75	20,69	36	31,61
Bierna postawa wobec edukacji dorosłych	8	7,40	4,60	3	4,50	1,72	11	6,32
Brak otwartości na innych ludzi	7	6,48	4,02	5	7,50	2,88	12	6,90
Brak odpowiedzialności za własny los	15	13,89	8,62	8	12,12	4,60	23	13,22
Brak dobrych wzorców zachowań wyniesionych z domu rodzinnego	9	8,33	5,17	2	3,03	1,15	11	6,32
Wysokie rozwarstwienie społeczne	10	9,26	5,75	5	7,50	2,87	15	8,62
Choroby, niepełnosprawność	16	13,89	9,20	8	12,12	4,60	24	13,80

Źródło: badania własne

Porównanie uzyskanych wyników pozwala na stwierdzenie, że około 31,61% ogółu badanych

respondentów uważa, że brak kwalifikacji zawodowych poszukiwanych na rynku pracy oraz niski poziom wykształcenia – 24,14% ogółu badanych to główne przyczyny marginalizacji społecznej. Drugą grupę przyczyn występowania i rozwoju tego zjawiska stanowią choroby i różnego rodzaju niesprawności – 13,80% ogółu respondentów oraz brak odpowiedzialności za własny los – 13,22% ogółu słuchaczy. Tylko niewielki procent badanych – 6,32% wskazuje na bierną postawę osób dorosłych wobec edukacji dorosłych, jako przyczynę wykluczenia społecznego. Z tego wynika, że badani słuchacze są zainteresowani nabywaniem i podnoszeniem kwalifikacji zawodowych, dlatego podjęli kształcenie w szkole dla dorosłych i nie wskazali biernej postawy jako przyczyny wykluczenia. Z badań wynika, że zmiany zachodzące we współczesnym świecie wymusiły na jednostce szybkie dostosowanie się do nowych bodźców ekonomicznych, które stwarzają nie tylko warunki, szanse, ale i przymus ciągłego podnoszenia kwalifikacji zawodowych, czego dowodem są powyżej podane wyniki. O wykluczeniu społecznym współcześnie decyduje nie tyle poziom wykształcenia, co kwalifikacje zawodowe nieodpowiednie wobec potrzeb rynku pracy, ponieważ coraz większego znaczenia dla pracodawcy nabierają konkretne umiejętności, takie jak: otwartość na innych, elastyczność, mobilność, umiejętność podejmowania decyzji, a nie tylko formalne wykształcenie. Zdając sobie sprawę z tego, że rynek pracy w coraz mniejszym stopniu potrzebuje pracowników bez kwalifikacji lub z niskimi kwalifikacjami, należy zadbać o to, aby osoby, które nie dysponują zasobami pozwalającymi na sprostanie nowym wyzwaniom, miały możliwość je nabyć.

Dla każdego procesu marginalizacji społecznej początkiem jest zdarzenie, które zmienia sytuację życiową człowieka (grupy ludzi) z lepszej na gorszą, a także wywołuje szereg zdarzeń przyczyniających się

do dalszego pogarszania się warunków socjalnych. Początkowo proces przebiega łagodnie i nie wpływa w sposób istotny na życie człowieka pozostawionego samemu sobie. Jednak w miarę upływu czasu proces się pogłębia i osoba sama nie jest w stanie zmienić swojej sytuacji życiowej, czyli nie potrafi samodzielnie poprawić swojego losu. Uzależnia się całkowicie od pomocy zewnętrznej (Kubicki: 2015). Badając skutki marginalizacji społecznej, próbowałam ustalić, które z podanych kategorii w tabeli nr 4 zostały uznane przez badanych respondentów za najważniejsze. Słuchacze mieli wybrać trzy kategorie, ich zdaniem przynoszące największe negatywne skutki.

Tabela 4. Skutki marginalizacji społecznej

Kategorie odpowiedzi	Badani słuchacze szkoły dla dorosłych							
	Kobiety			Mężczyźni			Razem	
	L.	%	% ogółu	L.	%	% ogółu	L.	%
Wykluczenie społeczne	21	19,44	12,06	15	22,72	8,62	36	20,68
Ubóstwo	20	18,50	11,49	17	25,75	9,77	37	21,26
Niskie poczucie własnej wartości	12	11,11	6,89	10	15,15	5,74	22	12,63
Brak motywacji do jakiegokolwiek działania	10	9,25	5,74	8	12,12	4,59	18	10,33
Przemoc, choroby psychiczne	14	12,96	8,04	11	16,66	6,32	25	14,36
Izolacja i poczucie zagrożenia	9	8,33	5,17	2	3,03	1,14	11	6,31
Nieudolność do kierowania własnym życiem	9	8,33	5,17	2	3,03	1,14	11	6,31
Frustracja	13	12,03	7,47	1	1,51	0,57	14	8,04

Źródło: badania własne

Ubóstwo i wykluczenie społeczne to najczęściej podawane skutki marginalizacji społecznej, tak

twierdzi 41,94% ogółu badanych. Częściej mężczyźni, niż kobiety widzą wykluczenie społeczne i ubóstwo jako najgroźniejsze skutki marginalizacji. Szczególnie kosztowne jest wykluczenie społeczne, ponieważ jest to proces długotrwały, wymagający długotrwałej pomocy. Brak zabezpieczenia socjalnego często rodzi problem odrzucania ustalonych norm społecznych i radykalizację społeczną. Osoby wykluczone najczęściej nie płacą żadnych opłat, nie zabierają głosu w sprawach publicznych i są narażone na różnego rodzaju manipulacje. Podstawowym przejawem marginalizacji jest brak środków pieniężnych na pokrycie podstawowych wydatków, czyli ubóstwo. Zdaniem Petera Townsenda, każda linia ubóstwa ma charakter względny, który zależy od miejsca zamieszkania, poziomu wykształcenia, wykonywanej pracy czy też kultury społeczeństwa (Kalinowski: 2005, 7). Obok ubóstwa rzeczywistego jest również ubóstwo subiektywne. Jest to subiektywna ocena poziomu zaspokojenia własnych potrzeb. Występowanie dużych różnic w poziomie życia poszczególnych grup społecznych prowadzi także do ubóstwa. Interesujące są badania postaw społecznych wobec szarej strefy i tzw. drobnych nieprawidłowości, aż 71% badanych twierdziło, że nie podejmując pracy nierejestrowanej nie byłoby w stanie utrzymać poziomu życia. Badani byli przekonani, że to rząd jest odpowiedzialny za funkcjonowanie szarej strefy, ustalając zbyt wysokie podatki i obciążenia socjalne pracujących (Kabaj: 2009, 4).

Dostępne statystyki z *Raportu o stanie edukacji. Liczą się efekty* z Instytutu Badań Edukacyjnych za rok 2012, pokazują że jeden na dziesięciu dorosłych w wieku od 25 do 64 lat w Unii Europejskiej, czyli około 70 milionów – nie ukończył formalnego wykształcenia na poziomie szkoły ponadgimnazjalnej. Aż 20 milionów osób ukończyło wykształcenie na poziomie podstawowym, a poziom wykształcenia to bardzo ważny wskaźnik mierzący kapitał ludzki, jakim

dysponuje dane społeczeństwo. Dlatego ważne jest aby znaleźć sposoby na uzdrowienie życia społecznego, niwelację nagromadzonych problemów poprzez uaktywnienie szans na powszechny awans ekonomiczny społeczeństwa. Proces ten powinien następować za pomocą aktywizujących instrumentów, a nie za pomocą biernych instrumentów socjalnych. Badając sposoby wyjścia z marginalizacji społecznej wśród słuchaczy szkoły dla dorosłych, próbowałam ustalić, które z podanych kategorii z tabeli nr 5 zostały uznane za najważniejsze.

Tabela 5. Sposoby wyjścia z marginalizacji społecznej

Kategorie odpowiedzi	Badani słuchacze szkoły dla dorosłych							
	Kobiety			Mężczyźni			Razem	
	L.	%	% ogółu	L.	%	% ogółu	L.	%
Równy dostęp do edukacji	20	18,51	11,49	12	18,18	6,89	32	18,38
Pomoc w znalezieniu pracy	18	16,66	10,34	20	30,30	11,49	38	21,83
Pomoc medyczna	7	6,48	4,02	10	15,15	5,74	17	9,76
Pomoc psychologiczno-pedagogiczna	32	29,62	18,39	16	24,24	9,19	48	27,58
Wyjazd z kraju	11	10,18	6,32	6	9,09	3,44	17	9,76
Pomoc socjalna	12	11,11	6,89	2	3,03	1,14	14	8,03
Pomoc i wsparcie ze strony rodziny	8	7,40	4,59	0	0	0	8	4,59

Źródło: badania własne

Postawą weryfikacji informacji podanych w tabeli stanowiły opinie kobiet i mężczyzn z różnym wykształceniem. Badani rozumieją, iż faktyczna skala marginalizacji społecznej jest wypadkową oddziaływania wielu czynników ekonomicznych i pozaekonomicznych. Instytucje odpowiedzialne za pomoc udzielaną najsłabszym i najbiedniejszym grupom społecznym powinny mieć świadomość, że

należy te grupy przede wszystkim zmotywować do działania, podnosząc ich wiarę we własne możliwości, dlatego zdaniem badanych pomoc psychologiczno-pedagogiczna została uznana za najważniejszą przez 30% ogółu badanych. Dopiero po uświadomieniu sytuacji osobom, w której się znalazły i sposobów wyjścia z niej, możliwe jest dalsze budowanie zaufania społecznego, które daje możliwość wyjścia z grupy osób zagrożonych marginalizacją społeczną. Bardzo ważną rolę w wyjściu z marginalizacji, zdaniem badanych, odgrywają: pomoc w znalezieniu pracy – 21,83% ogółu słuchaczy oraz równy dostęp do edukacji – 18,38% ogółu respondentów. Wyniki pokazują, że pomoc socjalna może poprawić bieżącą sytuację finansową osób wykluczonych społecznie, ale w dłuższej perspektywie utrwala postawę bierności i okazuje się dla nich demobilizująca do jakichkolwiek działań, umożliwiających pokonanie problemu. Należy stwierdzić, że skutecznym instrumentem walki z marginalizacją społeczną mogą być świadczenia warunkowe przyznane za wyraźne zaangażowanie się w proces niwelacji nagromadzonych problemów, a nie świadczenia gwarantowane.

Inicjatywy w dziedzinie edukacji dorosłych są już bardzo powszechne, ale skuteczność szczególnie u osób z niskim poziomem kwalifikacji lub ich brakiem jest niewielka. Brak zainteresowania uczeniem się przez całe życie pozwala twierdzić, że należy zwiększyć działania, mające na celu dotarcie do osób dorosłych i uświadomienie im, że powinni zaangażować się w zabezpieczenie swojej sytuacji życiowej, przez to możliwe będzie osiągnięcie zakładanych celów, to z kolei przyniesie zadowolenie i podniesie prestiż społeczny w oczach innych ludzi. Badani słuchacze rozumieją potrzebę podejmowania kształcenia, dlatego pomimo wielu trudności podjęli edukację w szkole dla dorosłych. W świetle przeprowadzonych badań dorośli podjęli dalsze kształcenie, ponieważ dążą do

zakładanych przez siebie celów między innymi do uzyskania wyższego wykształcenia. Dokonując wyborów rozumieją potrzebę podejmowania kształcenia, która zabezpiecza ich sytuację życiową, a także zwiększy poczucie własnej wartości (Patrz tabela nr 6).

Tabela 6. Wpływ edukacji dorosłych na poczucie własnej wartości badanych respondentów

Kategorie odpowiedzi	Badani słuchacze szkoły dla dorosłych							
	Kobiety			Mężczyźni			Razem	
	L.	%	% ogółu	L.	%	% ogółu	L.	%
Bardzo duży	8	22,022	13,79	7	31,81	10,06	15	25,85
Duży	23	63,88	39,65	14	63,63	24,13	37	63,78
Niewielki	3	8,33	5,17	1	4,54	1,72	4	6,89
Brak wpływu	2	5,55	3,44	0	0	0	2	3,44

Źródło: badania własne

Dla 63,78 % badanych poziom wykształcenia ma duży wpływ na poczucie własnej wartości, dlatego samorealizacja, czyli proces subiektywnego odczuwania, poczucia zadowolenia z podejmowanych przez siebie działań stanowi wyraz najgłębszych pragnień człowieka. Można stwierdzić, że każdy człowiek dysponuje takimi zasobami, ale nie każdy potrafi je odkryć u siebie i wydobyć. Uogólniając uzyskane wyniki z tabeli nr 6, można stwierdzić, że badani słuchacze szkoły dla dorosłych dzięki nabywaniu wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych odczuwają zadowolenie z działań podejmowanych w życiu osobistym i zawodowym, dlatego rozumieją ważną rolę edukacji dorosłych.

Istotną sprawą jest również to, że nie sam poziom wykształcenia decyduje o wykluczeniu społecznym, ale przede wszystkim kwalifikacje, które wymuszają na osobach dorosłych ciągle uczenie się. Potrzeba

przystosowania gospodarki do ciągle zmieniającego się rynku powodują, że człowiek, który nie zaakceptuje zachodzących zmian, przestaje funkcjonować nie tylko na rynku pracy, ale w prawie wszystkich obszarach życia społecznego i działalności. Dlatego instytucje odpowiedzialne za badanie rynku pracy, a także szkoły dla osób dorosłych powinny być zainteresowane wspieraniem dorosłych w nabywaniu nowych kwalifikacji zawodowych oraz podnoszeniu już posiadanych. Badani widzą potrzebę dalszego kształcenia, akcentując np. swój stosunek do powodów edukacji, czy wartościowych aspektów życia, które wpływają pozytywnie na rozwój osobisty i zawodowy. Dobre wykształcenie, szeroki zestaw kwalifikacji zawodowych i ich kompetencyjne relacje w środowisku zawodowym, stałe inwestowania w siebie zwiększają możliwość na adaptowanie się do zachodzących zmian społeczno-gospodarczych. Zadaniem szkół dla dorosłych jest stała promocja idei kształcenia przez całe życie, dlatego całożyciowe uczenie się nie może być rozumiane jako krótkotrwałe inwestowanie w samego siebie, ale także uczenie się samodzielnego podejmowania decyzji, a nawet samodzielnego tworzenia miejsc pracy. Zatem system edukacji dorosłych jest nie tylko potrzebny, ale jest również dużą szansą dla wszystkich, którzy nie chcą znaleźć się w grupie osób zmarginalizowanych. Stałe podnoszenie i nabywanie kwalifikacji zawodowych przez osoby dorosłe może przyczynić się do spadku bezrobocia, ubóstwa, a tym samym wykluczenia społecznego. Z kolei wyższa innowacyjność i produktywność w pracy przyczyniają się do wyższej konkurencyjności gospodarki oraz zwiększają możliwości elastycznego przystosowania do zmieniającego się rynku pracy, a to jest wymóg potrzeby edukacji dorosłych.

6. Problemy osób dorosłych uniemożliwiające udział w uczeniu się przez całe życie

Uczestnictwo w edukacji dorosłych zależy od wielu czynników, a w szczególności takich jak: wiek, poziom wykształcenia, status na rynku pracy, wykonywany zawód. Dorosli z niskimi kwalifikacjami lub w ogóle ich nieposiadający, zatrudnieni w zawodach niewymagających złożonych umiejętności, bezrobotni, ludzie w starszym wieku bardzo rzadko uczestniczą w różnych formach uczenia się przez całe życie. Można powiedzieć, że ci dorośli, którzy najbardziej potrzebują edukacji, mają najmniejszy dostęp do możliwości, jakie oferuje koncepcja kształcenia się przez całe życie, a dodatkowo jeszcze ustawa z dnia 19 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz niektórych ustaw (Dz. U Nr 205, poz. 1206) wprowadziła zasadnicze zmiany w strukturze edukacji dorosłych. Od roku szkolnego 2012/2013 zlikwidowano:

- 1) zasadnicze szkoły dla dorosłych;
- 2) technika dla dorosłych;
- 3) licea profilowane dla dorosłych;
- 4) uzupełniające licea ogólnokształcące dla dorosłych;
- 5) uzupełniające technikum dla dorosłych – 2013/2014.

Organy prowadzące dotychczasowe szkoły w terminie do 31 sierpnia 2016 r. mogły przekształcić wszystkie typy szkół w licea ogólnokształcące dla dorosłych. Zgodnie z przyjętą nowelizacją przepisów w systemie szkolnym funkcjonują cztery typy szkół dla dorosłych: szkoła podstawowa, gimnazjum, liceum ogólnokształcące i szkoła policealna dla dorosłych. Kształcenie zawodowe nie może być prowadzone w formach szkolnych, istnieje tylko możliwość kształcenia w formach kursowych. Likwidacja tego typu szkół dla dorosłych spowodowała znaczne pogorszenie sytuacji młodych ludzi, ale już dorosłych

na rynku pracy. Technika i technika uzupełniające, które dawały możliwość kształcenia w zawodzie, jak również uzyskania świadectwa dojrzałości, zostały zlikwidowane. Jediną możliwością kształcenia osób dorosłych są licea ogólnokształcące, które nie dają żadnych kwalifikacji zawodowych, a jedynie umożliwiają dalsze kształcenie na studiach wyższych. W nowej zreformowanej szkole dla dorosłych brak jest możliwości zdobywania kwalifikacji zawodowych w formach szkolnych, pozostawiono jedynie formy pozaszkolne. Przyniosło to negatywne skutki w postaci utrudnień rozwoju kariery zawodowej osób dorosłych. Pozostawiona możliwość zdobywania dodatkowych kwalifikacji na kursach nie jest korzystna w przypadku wielu zawodów np. zawodów górniczych, ponieważ gałąź tego przemysłu oczekuje na ludzi solidnie wykwalifikowanych w swoim zawodzie, a dobry i solidny system kształcenia w tym zawodzie został zlikwidowany. Doprowadziło to do marginalizacji wielu młodych ludzi.

Podsumowanie

Człowiek dorosły powinien być świadomy wyzwań, jakie stawia przed nim życie i powinien być przygotowany takie wyzwania podejmować. Chcąc zbadać na ile słuchacze badanej szkoły dla dorosłych są świadomi zmian zachodzących we współczesnym świecie, podjęłam się analizy zjawiska marginalizacji społecznej w kontekście edukacji osób dorosłych. Celem uczyniłam poznanie przyczyn marginalizacji oraz złagodzenie skutków poprzez udział osób dorosłych w kształceniu. Na podstawie wyników przeprowadzonych badań, można stwierdzić, że z jednej strony niski poziom wykształcenia, a z drugiej posiadanie kwalifikacji niezgodnych z potrzebami rynku pracy są też przyczynami marginalizacji społecznej wśród badanych. Z kolei zdaniem respondentów długotrwały proces marginalizacji

prowadzi do wykluczenia społecznego, ubóstwa, a nawet przemocy i chorób psychicznych. Dlatego zdecydowana większość badanych edukację postrzega jako stymulator rozwoju mogący przeciwstawić się marginalizacji i jej niepożądanym skutkom. Współcześnie edukacja powinna przygotować człowieka do wielu ról życiowych, w tym do edukacji nie pod przymusem, ale wolnej, wiodącej do sukcesów zawodowych, których istotny wymiar to samorealizacja człowieka. Wreszcie edukacja skoncentrowana na nabywaniu i podnoszeniu kwalifikacji zawodowych powinna dać szansę na rozwój zawodowy dla każdego człowieka, a nie być przymusem dla pracujących lub chcących pracować. System edukacji dorosłych jest nie tylko potrzebny, ale jest szansą dla osób dorosłych chcących nabyć lub podnieść kwalifikacje zawodowe, dlatego trzeba go reformować i tworzyć sprzyjające warunki dla osób, które chcą się uczyć. Chcąc przeciwdziałać marginalizacji społecznej organizatorzy edukacji dla dorosłych powinni świadomie angażować się w tworzenie ofert edukacyjnych w formach szkolnych i pozaszkolnych oraz motywować te osoby do uczenia się przez całe życie, bo tylko takie działania są coraz bardziej społecznie pożądane.

Bibliografia

- Dubisz S. *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 2008.
- Drucker P. *Theory of The Business*. W: *Harvard Business Review*. Boston, Mass. USA. September-October, 1994, 95-106.
- Dunaj B. *Popularny słownik języka polskiego*, Warszawa, 2001.
- Kawula S. red. *Pedagogika społeczna wobec zjawiska marginalizacji i normalizacji. Człowiek w obliczu wykluczenia i marginalizacji społecznej*, Warszawa, 2006.

- Kołodko G.W. red. *Globalizacja a odrabianie zaległości rozwojowych, Globalizacja, marginalizacja, rozwój*. Warszawa, 2003.
- Kowalak T., red. *Marginalność i marginalizacja społeczna*, Warszawa, 1998.
- Kwaśniewski J. red. *Postrzeganie marginalizacji oraz strategii środków kontroli społecznej*. W: *Kontrola społeczna procesów marginalizacji*. Warszawa, 1997, 196-217.
- Kwaśniewski J. red. *Kontrola społeczna procesów marginalizacji*. W: *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, tom III, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa. OECD. *What Works in Innovation in Education Combatig Exslusion through Adult Learning*, Paris, 1997.
- Pilch T. *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, tom III, [w:] *Marginalizacja społeczna a edukacja* Wydawnictwo Akademickie Żak Warszawa, 2004.
- Szczucka A., Turek K., Worek B. *Kształcenie przez całe życie. Na podstawie badań zrealizowanych w 2012 roku w ramach III edycji projektu Bilans Kapitału Ludzkiego*. Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa.
- Toffler A. *Trzecia fala*, PIW, Warszawa, 1997.
- Kabaj M. *Praca nierejestrowana we współczesnej literaturze ekonomicznej*. W: *Polityka społeczna*, 2009 nr 10, Warszawa, 3-10.
- Kalinowski S., Łuczka-Bakuła W. *Wybrane monetarne wskaźniki społecznego wykluczenia w nowych krajach UE*. W: *Polityka społeczna*, nr 7, Warszawa. 2005, 5-8.
- Kubicki, P. *Ubóstwo i wykluczenie społeczne osób starszych*. Reżym dostępu: [www.eapn.org.pl (18.11.2015)].
- Stolarczyk-Szewc H. *Wykształcenie jako czynnik włączenia lub wyłączenia społecznego*. Reżym dostępu: [http://zawszeaktywny.byd.pl/ 2010, (18.11.2015)].

Deklaracja Europejskich Ministrów ds. Kształcenia Zawodowego i Szkoleń oraz Komisji Europejskiej, uzgodniona w Kopenhadze w dniach 29.-30.11.2002 w sprawie zwiększonej współpracy europejskiej w dziedzinie kształcenia zawodowego i szkoleń.

Raport o stanie edukacji. Liczą się efekty. Instytut Badań Edukacyjnych za rok 2012. Warszawa.

Elżbieta Sternal

Uczelnia Lingwistyczno-Techniczna w Świeciu

ul. Chmielniki 2A, 86-100 Świecie/Polska

E-mail: elzbietasternal@wp.pl